

ГАННА СКРИПНИК,

академік НАН України, директор Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України

Етносоціологічна школа Володимира Євтуха: академічний проект структурування наукової галузі

Abstract

The author devotes her entire attention to the history of Kyiv's Ethnosociological School founded by Professor Volodymyr Yevtukh. A pluralistic approach distinguishing this scientific school gives considerable advantages over a community of scholars who work separately within a certain sphere of scientific knowledge. These benefits relate both to managing efforts necessary for getting creative results and facilitating scientific exchange.

Однією з не надто продуктивних рис вітчизняних суспільних наук є їхня методологічна та теоретична розпорошеність, яка далеко не завжди є показником лише “наукового плюралізму”. Останній передбачає наявність конкуренції підходів та дослідницьких програм, існування певного академічного “ринку” ідей, що діють на різноманітних “проблемних полях”, відсутність ідеологічного тиску та сталої парадигмальної монополії. Все це в Україні є, але кожна медаль має два боки. З одного — маємо плюралізм, а з іншого — вкрай слабку теоретико-методологічну та проблемно орієнтовану структуру цілих галузей соціогуманітарного знання. Зумовлена ця слабка структура відсутністю сформованих наукових шкіл, які, згідно зі світовим досвідом, задають стандарти теорії та практики дослідження за досить чіткого уявлення цілого колективу науковців щодо очевидних гносеологічних та епістемологічних потреб їхньої дисципліни. Нашій науці потрібен не стільки плюралізм індивідів, скільки плюралізм наукових шкіл,

оскільки останні не лише дають формальний вишкіл фахівців, а й гуртують їх довкола розв'язання актуальних проблем суспільного життя.

Але в цьому контексті є й певні позитивні зрушення, спричинені, зокрема, формуванням нових наукових напрямів, які дають змогу здійснювати потужні академічні проекти. Саме останні й виконують функцію структурування соціального знання і відповідного будівництва “школи”. Тут ми звернемо увагу на процес становлення вітчизняної етносоціології, зокрема на низку досліджень та організаційних зусиль авторів, згуртованих членом-кореспондентом НАН України Володимиром Євтухом.

Професор Володимир Євтух є одним з ініціаторів формування та розвитку вітчизняної етносоціології, яка переростає з цікавого дослідницького напрямку у повноцінну, самодостатню галузь української соціології та міждисциплінарних соціогуманітарних досліджень. Ознака “повноцінності” передбачає наявність достатньо широкого кола дослідників, які не лише об'єднані спільним “проблемним полем”, а й мають прагнення до свідомої інституціоналізації свого напрямку, розроблення належного теоретико-методологічного інструментарію, поняттєво-термінологічного апарату, формування потужної бази емпіричних досліджень для верифікації своїх теоретичних конструктів. З етносоціологією ця інституціоналізація відбувається з 1990-х років, від часу існування очолюваного В.Євтухом Центру етносоціологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України (1991–2000), впровадження етносоціології як навчальної дисципліни у програми ВНЗ та усвідомлення науковим співтовариством стратегічної вагомості вивчення етносоціальної проблематики на сучасному етапі розвитку українського державотворення та глобальних процесів відродження етнічності.

Очевидно, що розуміння *прикладної, практичної важливості* розбудови цієї наукової галузі лише посилилося, коли Володимир Євтух був у різний час міністром України у справах національностей та міграцій, заступником Голови комісії у справах осіб, депортованих за національною ознакою, членом Ради з питань мовної політики при Президентові України, Головою Ради представників громадських організацій національних меншин при Президентові України. З міжнародним виміром етносоціальної проблематики В.Євтух регулярно стикається як експерт Ради Європи з питань етнічних меншин та член групи експертів Центральної Європейської Ініціативи. Сьогодні, коли ми особливо гостро відчуваємо дію чинника етнокультурних та етнорегіональних відмінностей у сучасній Україні, який суттєво впливає на стабільність нашої держави, вочевидноється, наскільки *стратегічно важливою та своєчасною* була копітка праця професора В.Євтуха щодо об'єднання зусиль науковців у розробленні вітчизняної етносоціології. Звичайно, не можна говорити, що В.Євтух був сам-один серед вітчизняного суспільствознавчого бомонду, хто цікавився етнічними проблемами, але його інтерес втілювався найбільш багатопланово, інституціонально структуровано та з помітним елементом свідомого наукового менеджменту, розрахованого не на один рік.

Звернімося до самих наукових розробок. Їхня хронологія, послідовність тематики, склад авторів, постановка проблем свідчать, що постановня кїв-

ської етносоціологічної школи — потужний академічний проект із власною логікою розвитку і розгортання. Від початку в інтелектуальний ресурс школи були задіяні напрацювання В.Євтуха ще 1970–1980-х років, коли він активно залучав у вітчизняний науковий обіг доробок західних класиків етносоціологічних та етнополітичних досліджень. Згадаймо його праці “Концепції етносоціального розвитку США та Канади: типологія, традиції, еволюція”, “Історіографія національних відносин у США та Канаді”, “Сучасні концепції етносоціального розвитку США і Канади (критичний аналіз)” [1]. У цьому аспекті зусилля В.Євтуха нагадують інтелектуальну модернізовану російську культурну антропологію, сформовану Валерієм Тишковим на підставі подібних академічних джерел.

З 1990-х років ще одним підмурком етносоціологічної школи і одним зі сталих проблемних полів стали численні діаспорознавчі дослідження В.Євтуха, В.Трощинського, А.Попка, О.Швачки, К.Чернкової та інших авторів. Можна навести як приклад колективну монографію “Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії” (2003) [2], в якій були проаналізовані теоретико-методологічні проблеми феномена української діаспори на матеріалі українських громад у різних країнах. Продовженням цієї праці став навчальний посібник В.Євтуха, В.Трощинського, А.Попка “Закордонне українство” (2005) [3], де було узагальнено попередні напрацювання цих авторів і чітко концептуалізовано стан та перспективи досліджень української діаспори та автохтонного українського населення поза межами нашої країни.

Зініційоване свого часу Володимиром Євтухом разом із Василем Маркусом, професором університету Лойоли (Чикаго, США), видання часопису “Українська діаспора” відіграло визначну роль у згуртуванні діаспорознавців не лише України, а й багатьох країн колишнього Радянського Союзу, Європи та Америки.

Діаспорознавча тематика — продуктивне поле для етносоціології, адже тут ідеться, зокрема, про структурування особливого різновиду етнічної спільноти, діаспоральної меншини, про її взаємодії з етнічною більшістю та іншими меншинами у країні проживання, а також процеси адаптації й інтеграції у нове суспільство та збереження і трансформацію етнічності, власне про все те, що становить предмет етносоціологічних досліджень. Професор Володимир Євтух чи не найпершим в українській суспільствознавчій науці 1975 року залучив до її актуальних тем проблеми української діаспори, сформульовані в його кандидатській дисертації “Асиміляційні процеси та їхній вплив на культуру українських етнічних груп США і Канади (1945–1970 рр.)”. У своїх подальших працях дослідник переконливо доводить у рамках “теорії єдиного етносу”, що українці, які мешкають поза межами етнічної батьківщини, є структурним елементом українського етносу (“Український етнос: структура та взаємодія з навколишнім середовищем”, 1993) [4].

Упродовж останніх років у таких соціологічних розвідках і нарисах професора Євтуха, як “Етнополітика в Україні: культурологічний та правничий аспекти” (1997), “Про національну ідею, етнічні меншини, міграції...” (2000), “Проблеми етнопонаціонального розвитку: український та світовий

контексти” (2001), “Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій” (2004) [5], дискутується широке коло етносоціологічних та етнополітичних проблем. Це концептуальне осмислення процесів міжетнічної взаємодії, перспектив багатокультурності для України, формування етносоціологічного поняттєво-термінологічного апарату, ролі етнічного чинника у виборчому процесі тощо. Ці праці дають широкий зріз проблематики етносоціології як нової галузевої соціології й окреслюють перспективні напрямки її досліджень. Завважу, що саме за цикл праць з етносоціології Володимирові Євтуху було присуджено премію ім. Тараса Шевченка Київського національного університету імені Тараса Шевченка (2004) та премію Михайла Грушевського НАН України (2005).

Процесу інституціоналізації київської етносоціологічної школи сприяло, зокрема, обрання професора Володимира Євтуха деканом факультету соціології та психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (2001), коли ресурси вищого навчального закладу — передовсім викладацькі та студентські дали змогу більш цілеспрямовано готувати нову генерацію науковців у цій галузі, зосередити увагу представників школи на фундаментальних елементах підготовки молодих фахівців, виходячи з необхідності одразу дати їм чітко окреслений поняттєво-термінологічний апарат, яким оперує етносоціологія. Реалізації цього завдання був присвячений навчальний посібник “Етносоціологія: терміни та поняття” (2003) [6]. Його автори (В.Євтух, В.Трощинський, К.Галушко, К.Чернова, О.Малиновська, І.Данилюк, А.Попок, С.Штепа та ін.) висвітлили як теоретичні засади етносоціології, так і цілу низку суміжних проблем: етнос та форми його існування, міжетнічна взаємодія та етнокультурні процеси, етнополітика та міграції. В появі цього посібника можна вбачати вияв науково-освітнього менеджменту керівника школи, оскільки посібник — обов’язкова передумова успішності інституціоналізації як школи, так і усієї етносоціологічної галузі, легітимізації й структури соціологічного знання, що його викладають у ВНЗ.

Суттєве збільшення числа представників етносоціологічної школи відбулося завдяки виконанню на факультеті соціології та психології під керівництвом професора Євтуха наукової теми “Аналіз етнонаціональної структури та міжетнічної взаємодії в українському суспільстві” (2001–2005), до чого були залучені десятки фахівців. Наукові співробітники та викладачі підсумували свої дослідження у довіднику “Етнонаціональна структура українського суспільства” (2004), здійснивши комплексний аналіз етнонаціонального виміру українського суспільства на підставі даних Всеукраїнського перепису 2001 року. Вагомим внеском у розроблення перспективних проблемних полів етносоціології стали викладена В.Євтухом і В.Трощинським у цій книжці концепція етнонаціональної структури суспільства та її емпірична верифікація на прикладі України [7]. Співавторство В.Євтуха, В.Трощинського та Л.Ази дало цікаву роботу з міжетнічної взаємодії в українському суспільстві, яка ґрунтується на вагомих емпіричних дослідженнях (2004) [8].

Варто зауважити, що поєднання (зокрема у вищезгаданому довіднику) дослідницьких підходів соціології з доробком інших наук — історії, етно-

логії, політології, мовознавства тощо сприяє збагаченню дослідницького інструментарію та інтерпретативних можливостей соціології у тих питаннях, які виходять за межі її предмета або властивого їй переважно синхронного часового виміру. Така полідисциплінарність етносоціології, особливо у питаннях етногенезу та етнічної історії, робить її перспективною галуззю і в сенсі досягнення міждисциплінарного синтезу, і з огляду на її зворотний вплив на суміжні науки.

Теоретико-методологічні засади взаємодії споріднених соціогуманітарних наук з етносоціологією, своєю чергою, стають предметом дослідницьких зусиль Володимира Євтуха (див., наприклад статтю “Етнополітологія та етносоціологія: параметри взаємодії”, оприлюднену 2004 року) [9].

У цьому контексті доречно навести приклад позитивної взаємодії етносоціології зі спорідненою дисципліною. Відомі вітчизняні етнополітологи В.Котигоренко, О.Майборода, Л.Нагорна та Л.Шкляр, підбиваючи підсумки процесу становлення української етнополітології (2002), віддають належне “піонерській спробі” В.Євтуха сформулювати сутність етнополітики. Саме його визначення, на думку згаданих авторів, “допомогло значно чіткіше окреслити її [етнополітології] предметну сферу і запобігти підміні етнополітологічної тематики тематикою, спрямованою на вивчення феномена нації” [10]. Тут слід додати, що саме вироблений етносоціологічний погляд на феномен політизованої етнічності дає змогу уникнути зведення етнополітологічних досліджень до вульгаризованої “націології” в дусі тенденції, що існувала у нас у 1990-х роках.

До здобутків наукової праці В.Євтуха В.Котигоренко з колегами відносять і впровадження “найбільш узагальненого визначення предмета етнополітології”, і вкрай важливе для адекватного здійснення української етнополітики розмежування понять “етнічна меншина” і “національна меншина”. Це сприяє більш послідовному тлумаченню з боку державних установ та дослідників культурно-орієнтованих вимог меншин, щоб не поплутувати їх з озвученням політичних гасел і відповідних претензій щодо перерозподілу владних повноважень у країні чи зміни її політико-адміністративного устрою. Адже від зваженості, адекватності погляду владних структур на певну проблему, безперечно, багато в чому залежить успішність та швидкість її розв’язання, запобігання її перетворенню на перманентний конфлікт.

Повертаючись до проблеми підготовки фахівців, треба зазначити, що логічним кроком у річищі впровадження Болонського процесу в Україні стала свого часу спеціалізація створеної професором Володимиром Євтухом кафедри загальної соціології факультету соціології та психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка “Світова та регіональна етнодинаміка”, і це дало могутній поштовх у підготовці фахівців-етносоціологів згідно з європейськими стандартами.

Київська етносоціологічна школа В.Євтуха об’єднує, звісно, представників не лише Шевченкового університету, а й інших наукових та освітніх установ, проте факультет соціології та психології був основною ланкою у процесі підготовки фахівців. До речі, допоки факультет не був поділений на соціологічний і психологічний, такий симбіоз соціології із психологією в

рамках однієї структури плідно позначався на становленні етносоціології, оскільки чимало тем останньої можна результативно розглядати з урахуванням психологічних чинників (скажімо, етнічність, етнічна та національна ідентичність, етнічна ментальність, міжетнічна взаємодія, акультурація, адаптація тощо).

Сьогодні вже у межах Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова вчений за підтримки керівництва, втілюючи свої науково-освітні проекти, ініціював створення Інституту соціології, психології та управління. Можна сподіватися, що етносоціологічна проблематика посяде гідне місце у діяльності щойно заснованого у рамках Інституту українсько-польського Центру “Європейські студії”. Окрім того, Інтернет-часопис “Українські європейські студії”, головним редактором якого є професор Володимир Євтух, має стати трибуною для плідних наукових дискусій, зокрема з проблем етносоціології.

Одним із показників існування та розвитку наукової школи є тяглість підготовки кадрів. У контексті становлення етносоціологічної школи можна констатувати цю тяглість. Впродовж більш як десяти років безпосередньо під керівництвом професора В.Євтуха було захищено низку кандидатських дисертацій із проблем формування етнонаціонального складу населення Сходу України на рубежі XIX–XX століть (Михайло Антоненко), взаємодії України з українською діаспорою США і Канади (Катерина Чернова), ролі преси у структуруванні українських громад США і Канади (Олена Гриценко), дослідження етнокультурного простору України (Ольга Суліменко), гендерних аспектів у поліетнічних країнах (Катерина Шалаєва), міжетнічної взаємодії за умов поліетнічного міста (Дарія Цимбал), елементів етнічної мотивації еміграційного процесу (Світлана Цилюрик), соціально-політичної інтеграції українців у поліетнічне суспільство Канади (Віталій Макар).

До розвитку школи долучаються й інші чинники, так, у її рамках були захищені дисертації з проблем етнічних стереотипів та ідентичностей у пограниччі (Катерина Шестакова), соціальної мобільності у польській етнічній меншині України (Наталія Бутковська), готуються кандидатські та докторські дисертації з питань етнорелігійного простору України, соціології міжетнічного конфлікту, етнонаціонального розвитку Македонії тощо. Стимулом до подальшого розвитку етносоціологічної школи Володимира Євтуха є десятки опонованих ученим докторських та кандидатських дисертацій, предметом яких є етносоціологічна або дотична до неї проблематика.

Завдяки зусиллям професора Володимира Євтуха здобутки української етносоціологічної школи відомі й за межами нашої країни. Про це свідчать його публікації у зарубіжних виданнях (Австрія, Білорусь, Молдова, Німеччина, Польща, Росія, Словаччина, США, Франція, Угорщина, Хорватія) [11]; участь у десятках міжнародних конференцій як в Україні, так і в багатьох країнах Європи та Америки; запрошення для читання лекцій у таких західних навчальних закладах, як Дюссельдорфський, Мюнхенський, Рурський, Трірський університети, колегіум Схід–Захід (Німеччина), університет Міннесоти, Нью-Йоркський міський університет, університет м. Касабланки (Марокко), Центр міжнародної безпеки та співробітництва Стен-

фордського університету (США), Варшавський університет. Крім того, В.Євтух є штатним професором (спецкурс “Етносоціологія”) Вищої школи ім. Богдана Яньського (Польща).

Плідною у плані розвитку етносоціології та презентації українського контексту етносоціології в міжнародному науковому просторі була також діяльність професора В.Євтуха як члена відбіркового комітету Фонду Маркартурів (США, 1994–1996) та члена Ради консультантів Європейського міграційного форуму (Німеччина, 1993–1997). Саме завдяки його зусиллям у першому випадку було здобуто гранти для українських дослідників, зокрема для вивчення етнонаціональних проблем у нашій країні, а в другому випадку вможливилось залучення українських вчених до наукових заходів Форуму.

Професор Євтух сьогодні є серед українських авторів (у соціогуманітарних науках) чи найбільш цитованим зарубіжними дослідниками етнонаціональної проблематики. Поряд із тим ще одним перспективним аспектом розвитку етносоціологічної школи має стати підготовка науковців із зарубіжних країн. Маємо приклади захисту молодими дослідниками дисертацій під керівництвом В.Євтуха: Мусаві Саед Камаледін (Іран), Інґмар Бредіс (Німеччина), Луїс Сабалья (Іспанія).

Можна бачити, що завдяки багаторічним зусиллям Володимира Євтуха та його однодумців, належних до київської етносоціологічної школи, відбувається згуртування вже досвідчених фахівців і виховання молодих, виходять друком наукові монографії, довідники, навчальні посібники та статті, й сьогодні етносоціологія долучилася до тих галузей вітчизняної соціології, які найбільш бурхливо й “осмислено” розвиваються. В цьому контексті варто зазначити, що без таких амбітних академічних проєктів ефективно структурування та плідний розвиток вітчизняних соціогуманітарних наук будуть гальмуватися через низку об’єктивних та суб’єктивних причин. Пліуралізм *сформованих наукових шкіл* є більш креативним, аніж пліуралізм хоч і численних, але “розпорошених” науковців, з огляду на особливості наукового менеджменту, який у нас традиційно склався. В контексті перспектив його вдосконалення київська етносоціологічна школа професора Володимира Євтуха, власне, становить позитивний приклад, гідний наслідування.

Література

1. Историография национальных отношений в США и Канаде (60–70-е годы). — К., 1982; Концепции этносоциального развития США и Канады: типология, традиции, эволюция. — К., 1991; Проблемы этнонационального развития: украинский та світовий контексти. — К., 2001.
2. Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії. — К., 2003.
3. Закордонне українство : Навчальний посібник. — К., 2005.
4. Український етнос: структура та характер взаємодії з навколишнім середовищем // Вісник Академії наук України. — 1993. — № 10. — С. 15–23.
5. Про національну ідею, етнічні меншини, міграції. — К., 2000; Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій. — К., 2004.
6. Етносоціологія: терміни та поняття : Навчальний посібник. — К., 2003.
7. Етнонаціональна структура українського суспільства : Довідник. — К., 2004.

8. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті : Навчальний посібник. — К., 2003.
9. Етнополітологія та етносоціологія: параметри взаємодії // Етнополітологія в Україні: здобутки, проблеми, перспективи. — К., 2004.
10. Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі? — К., 2002. — С. 13–84.
11. Ethnischer Antagonismus und ethnische Solidarität in den Ländern Nordamerikas // Migrationsforschung. 1989. — Heft 22; Ethnische Minderheiten in der Ukraine: gegenwärtige Situation und Perspektiven der Wiedergeburt // Ukraine: Gegenwart und Geschichte. — Köln, 1992; Perspektiven der Entwicklung von Deutschen im Kontext gegenwärtiger ethno-politischer Prozesse in der Ukraine // Förderungsmöglichkeiten für Deutsche in der ehemaligen Sowjetunion. — München, 1992; Deutsche in der Ukraine: Status, Ethnos und Orientierung. Ergebnisse einer Befragungstudie. — München, 1993; Ethnische Minderheiten in der Ukraine // Ukraine: Gegenwart und Geschichte eines neuen Staates. — Baden-Baden, 1993; Transit Migration in Ukraine. — Budapest, 1994; Niemcy na Ukrainie: charakterystyka etnodemograficzna i problemy odrodzenia // Sprawy Narodowosciowe. — 1995. — Tom IV.— Zeszyt 2(7); The Dynamics of Interethnic Relations in Crimea // Crimea: Dynamics, Challenges and Prospects. — Lanham, 1995; Ukraine's Ethnic Minorities: Between Politics and Reality // The Harriman Review. — 1995. — Vol. 9. — № 1–2; Civil Society Relations Partnerships: Ethnopolitical Management // Education Policy and Minorities. Pilot Project — Ukraine. — Strasbourg, 2001.— P. 23–47.